

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

III (1985) 2

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

MEINDERT EVERS

DE ILLUSTRÉ SCHOOL TE HARDERWIJK 1600-1647

DE GESCHIEDENIS VAN EEN MOEIZAAM BESTAAN*

De belangstelling van historici voor de Illustre School te Harderwijk is nooit overweldigend geweest. De belangrijkste studie over haar lotgevallen dateert uit het midden van de negentiende eeuw¹. Pas in 1960 verscheen wederom een uitvoerige beschouwing over de Illustre School². Daarna bleef het stil rond de Harderwijkse onderwijsinstelling, want in de overigens voortreffelijke studie van K.H.M. Mars uit 1974 wordt alleen de voor-reformatorische periode van de school beschreven³.

Dat de interesse voor de Illustre School van Harderwijk gering is geweest, hangt ongetwijfeld samen met het gebrek aan bronnen. Een "Fundgrube" als de handelingen van de senaat, die men meestal voor de andere universiteiten aantreft, ontbreekt voor Harderwijk tot eind 1635. Evenmin kunnen leerlingenlijsten of matrikels worden geraadpleegd. Zelfs de rekeningen van de rentmeesters zijn voor deze periode uiterst lacuneus overgeleverd⁴. Al zijn de beschikbare gegevens dun gezaaid, toch bleek het mogelijk om met name via de recessen van het Kwartier van Veluwe en van de resoluties van Gedeputeerden

*) Een uitvoerige beschouwing over de geschiedenis en de inrichting van de Illustre School te Harderwijk verschijnt onder de titel: "The Illustre School at Harderwijk, 1600-1647", in: *LIAS* XII (1985) 1, pp. 81-113.

1) H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleraren, grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden*, 2 dln., Utrecht 1844-1847.

2) A.A.M. de Haan, *Het Wijsgerig Onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de Hogeschool te Harderwijk 1599-1811*, Harderwijk 1960.

3) K.H.M. Mars, "De Latijnse school en het Fraterhuis van Harderwijk", in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 16 (1974), pp. 154-236.

4) Voor de resoluties van de schoolraad, zie: Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 1640 (Gemeentearchief te Harderwijk). Voor de rentmeestersrekeningen, zie: Archief van de Staten van het Veluws Kwartier en hun gedeputeerden, nrs. 582 en 582a (Rijksarchief Gelderland te Arnhem).

van dit Kwartier de geschiedenis van de Illustre School enigszins te reconstrueren.

Het beeld dat naar voren komt, is dat van een school die na een moeilijke start en na een korte periode van betrekkelijke bloei in de jaren twintig, al in de jaren dertig ernstige tekenen van verval toont en in de jaren veertig zelfs tot de ondergang lijkt gedoemd; een roemloos einde wordt slechts afgewend door de oprichting van een Gelderse Akademie in Harderwijk. Reeds de oprichting van de Illustre School was met de nodige moeite gepaard gegaan en had niet minder dan twintig jaar in beslag genomen, namelijk van 1580 tot 1600. Toch was de behoefte aan een (Gelderse) instelling van hoger onderwijs van begin af groot. Alleen Leiden en vanaf 1585 Franeker bezaten tot dan toe binnen hun muren een universiteit. Voor de Gelderse jeugd was een studieverblijf aan een van deze hogescholen aanzienlijk duurder dan wanneer zij in eigen land hoger onderwijs zou volgen. Bovendien zou de op te richten school behalve *studiosi* uit Gelderland en Overijssel talrijke studenten uit het Duitse achterland aantrekken, waar in de wijde omtrek geen faciliteiten voor gereformeerd hoger onderwijs bestonden⁶. Ook de calvinistische kerk had er het grootste belang bij, dat in Gelderland een "seminarium ecclesiae" zou verrijzen, want het gebrek aan geschoolde dienaren des Woords was er aanvankelijk schrijnend⁷.

Waarom wilde het dan niet vlotten met de oprichting van een Gelderse hogeschool? De vertraging was niet te wijten aan de stad Harderwijk. Zodra de stad definitief in calvinistische handen was geraakt, streefde de nieuwe raad naar herstel van de eens bloeiende Latijnse school, die volgens een traditie terugging tot het jaar 1372⁸. Eigenlijk stond de raad vanaf het eerste ogenblik de oprichting van een academie voor ogen. Reeds in 1580 waren de plannen daartoe gereed. In een prospectus dat in de naburige steden zou worden verspreid, maakte de stad reclame voor de nieuwe school, waar studenten

5) Rijksarchief Gelderland te Arnhem: Archief van de Staten van het Veluws Kwartier en hun gedeputeerden (voortaan geciteerd als ASV), nrs.1-18: Landschaps- en Kwartiersrecessen; nrs.69-73: Kwartiersrecessen; nrs.330-334: Resoluties van Gedeputeerden, rakende de geestelijke goederen in het algemeen.

6) In 1591 werd in Steinfurt (Westfalen) een Gymnasium Illustre geopend.

7) J. Reitsma en S.D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, deel IV (Gelderland), Groningen 1895, p.6 (acta van 19-20 jan. 1580), p.17 (acta van 2 mei 1581).

8) Ofschoon gegronde twijfels zijn geuit aangaande de juistheid van dit jaartal, is het op zichzelf niet onwaarschijnlijk dat Harderwijk reeds in de veertiende eeuw, toen de stad een periode van economische bloei doormaakte, een parochieschool heeft gehad. In 1440 is deze parochieschool overgegaan in handen van de stad, cf. K.H.M. Mars, *l.c.*, pp. 156 sqq.

gratis onderwijs konden genieten in het trivium en waar colleges werden aangeboden in de theologie, de "filosofie" – destijds mede de natuurwetenschappen – en de "historiae"⁹.

De plannen bleven echter in een papieren stadium: de obstakels voor de realisering van een Illustre School te Harderwijk waren in de jaren tachtig onoverkomelijk groot. In de eerste plaats was de politieke situatie ongunstig. Gelderland had het in deze jaren "Spaans benauwd" en grote delen van het gebied gingen weer over in handen van de vijand. Dat in deze omstandigheden de stichting van een academie geen prioriteit genoot, spreekt haast vanzelf. "Inter arma musae silent". Bovendien bestond er bij de in meerderheid nog rooms-katholieke Gelderse landadel weinig animo voor de oprichting van een calvinistisch bolwerk.

Een groot probleem vormden ook de financiën: waar moest het geld voor een dergelijk ambitieus project vandaan komen? Harderwijk ging ervan uit, dat de onkosten bestreden konden worden uit de opbrengst van de geestelijke goederen. In 1580 was immers bepaald dat de geconfisqueerde geestelijke goederen zouden worden aangewend "ad pios usus"¹⁰: voor het onderhoud van predikanten en schooldienaren. Het Hof van Gelre, dat in deze tijd de administratie van deze goederen in handen had, weigerde evenwel Harderwijk het gevraagde subsidie toe te kennen: in de eerste plaats was de inventarisatie van de goederen nog niet afgesloten, zodat men nog geen overzicht had van de exacte opbrengsten, in de tweede plaats vreesde men "die bose consequentz" voor de andere steden¹¹. Met dit laatste argument is het belangrijkste obstakel voor de realisering van de Harderwijkse plannen genoemd: de rivaliteit tussen de drie Kwartieren en hun steden. Als er een Illustre School moest verrijzen, waarom dan niet in Zutphen, waarom niet in Nijmegen? Ook de Synode was aanvankelijk geporteerd voor Zutphen en niet voor Harderwijk¹². Toen echter Zutphen in 1583 en Nijmegen in 1585 voor lange jaren in Spaanse handen vielen, werkte dit in het voordeel van het betrekkelijk veilig gelegen Harderwijk, waar de reformatie van het onderwijs ongestoord kon worden doorgevoerd.

9) *Ibidem*, p. 207.

10) A.J. Maris, *De reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland, in het bijzonder in het Kwartier van Nijmegen*, Den Haag 1939, pp. 34 sqq.

11) J.S. van Veen, "Bijdrage tot de geschiedenis der Harderwijksche school", in: *BM Gelre IX* (1906), p. 277.

12) J. Reitsma en S.D. van Veen, *o.c.*, p. 27.

Omdat Harderwijk het zonder subsidie moest stellen, probeerde de stad uit eigen middelen de oude Latijnse school nieuw leven in te blazen. Dat dit moeite kostte, blijkt uit het grote verloop onder de rectoren: tussen 1580 en 1603 waren zij gemiddeld niet langer dan twee jaar aan de school verbonden¹³. Pas in 1603 zou eindelijk de juiste man worden gevonden: J. Hoeingius¹⁴. Toch waren al in de jaren negentig betere tijden aan gebroken: Gelderland werd in deze periode dank zij Maurits grotendeels van Spaanse overheersing bevrijd. De Synode, die haar vergaderingen weer kon hervatten, koos nu definitief voor Harderwijk als plaats van vestiging van een Gelderse academie¹⁵. Het was vooral de Arnhemse predikant Johannes Fontanus, een van de voormannen van de Gelderse hervorming, die onvermoeibaar op de bres stond voor de stichting van een Gelders seminarie¹⁶. Het financiële probleem, nauw verbonden met de onderlinge rivaliteit, bleef echter onverminderd groot. Participatie van de andere Kwartieren aan het Harderwijkse project leek verder dan ooit verwijderd, toen in 1599 ieder Kwartier het beheer van "zijn" geestelijke goederen aan zich trok. De stad hoopte nu in ieder geval het Kwartier van Veluwe voor zijn plannen te kunnen winnen. Nadat Harderwijk zich had weten te verzekeren van de steun van de andere Veluwse steden, wist zij te bereiken dat het Kwartier van Veluwe op 4 juni 1600 besloot tot volledige subsidiëring van een Illustre School te Harderwijk¹⁷.

Vanaf dat ogenblik is de Republiek verrijkt met een derde "seminarium ecclesiae et politicae". Weliswaar was ten gevolge van het particularisme de stichting van een Gelderse academie mislukt en had om zo te zeggen de "kleingelderse" oplossing geprevaleerd; het resultaat was ook zo nog indrukwekkend genoeg.

13) De rectoren tussen 1580-1603:

1580-1584	Georgius Dentanerius	1593-1594	Jacobus Lasson
1584-1586	Barent van Laer	1594-1595	Henricus Betuleius
1586-1587	Jacobus Edameus	1595	Johannes Caesarius (wnd.)
1588-1590	Johannes Gerobulus	1595-1599	Thomas van Dinxlaken
1591-1592	Johannes Caesarius	1599-1603	Johannes Arnoldi Rodingensis

Zie ook K.H.M. Mars, *l.c.*, pp. 234-235.

14) J. Hoeingius, uit Unna, zou tot zijn dood in 1637 aan het hoofd van het Gymnasium Velavicum staan.

15) J. Reitsma en S.D. van Veen, *o.c.*, p. 86.

16) Over Johannes Fontanus (1546-1615), zie: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, II, Kampen 1983, pp. 201-203.

17) Cf. Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 643.

De Illustre School, officieel Gymnasium (Gelro)-Velavicum genaamd, stond onder toezicht van het Kwartier van Veluwe. Dit had het gezag gedelegeerd aan het college van (zes) gedeputeerden, dat op zijn beurt twee curatoren had benoemd, die de "directie en de inspectie van 't gantsche werk" hadden¹⁸. De waarschijnlijk belangrijkste man in de eerste vijftien jaar van het bestaan van de school was echter de predikant Johannes Fontanus, die als derde curator was toegevoegd. Hij stond borg voor het orthodoxe karakter van het Veluws Gymnasium. Voor de dagelijkse gang van zaken was een schoolraad in het leven geroepen, waarvan naast twee leden uit de magistraat - de zogenaamde scholarchen - en de plaatselijke predikant, de rector en de professoren deel uitmaakten. Zij functioneerde tevens als forum privilegiatum. Ook werd de schoolraad geconsulteerd in benoemingskwesties. Het feitelijke benoemingsrecht lag natuurlijk bij het Kwartier, c.q. de curatoren.

Het Gymnasium Velavicum had een triviale afdeling, waar klassikaal Latijn en Grieks werden onderwezen, evenals (in de hogere klassen) retorica en de grondbeginselen van de logica (dialectica). De zes, aanvankelijk zelfs zeven klassen, genummerd *octava* tot *tertia*, resp. *secunda*, waren gevestigd in het gebouw van de oude Latijnse school¹⁹. De openbare lessen, toegankelijk voor de "publici", vonden plaats in de daartoe verbouwde St.-Catherinakerk. Veel colleges werden er aanvankelijk nog niet gegeven. In 1600 kon slechts één ordinarius worden bekostigd met het door het Kwartier van Veluwe gedoteerde subsidie: het was de hoogleraar rechten en ethica J. Warnerius, die was aangesteld op een salaris van 500 (550) gls²⁰. Voor een hoogleraar theologie was er niet dadelijk geld beschikbaar. Voorlopig initieerde de Harderwijkse predikant Ellardus Moenius de studenten in de grondbeginselen van de theologie tegen 50 gls. jaarlijks. Pas nadat de (derde) emeritus-predikant Heiningius was overleden en de kerkeraad er *nolens volens* mee akkoord was gegaan, dat de vacature niet dadelijk werd vervuld, kwam er meer armslag en kon het Kwartier overgaan tot het benoemen van een hoogleraar theologie: in 1601 werd op deze leerstoel de Zuidniederlander A. Thysius benoemd²¹.

18) ASV, inv.nr. 68, 19-12-1600.

19) Voor de inrichting van de triviale afdeling, zie: M. Evers en I. Pop-Verhey, "Het Gymnasium Velavicum te Harderwijk", in: R. Bastiaanse, H. Bots, M. Evers (eds.), *Tot meesten nut ende dienst van de Jeught. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580-1815*, Zutphen 1985, pp. 268-295.

20) ASV, inv.nr. 68, 19-12-1600.

21) Cf. Acta van de Kerkeraad Harderwijk (Bureau van de Nederlands-Hervormde Kerk te Den Haag), dd. 15-5-1601.

Als aan
de Illustre
School
wel een
u-schouw.

Voor de aanstelling van een derde hoogleraar die natuurwetenschappen en medicijnen zou onderrichten, ontbraken vooralsnog de middelen. Ook een pleidooi van Maurits in 1603 had geen onmiddellijk effect. Pas in 1604 gaf het Kwartier toestemming om uit te zien naar een geschikte kandidaat en in januari 1605 kon J. Is. Pontanus worden geïntroduceerd²². Met Pontanus bleek men een gelukkige keus te hebben gedaan. De bronnen noemen hem het grootste licht dat ooit in Harderwijk heeft geschinen²³. Ondanks verlokkelijke aanbiedingen van elders bleef hij de hogeschool trouw tot aan zijn dood in 1639.

Met de benoeming van Pontanus had de school zijn volledige bezetting gekregen. De moeilijkheden waren echter geenszins voorbij. Omdat de pest in 1604 onder de inwoners van Harderwijk 700 slachtoffers had gemaakt en het schoolleven volledig tot stilstand had gebracht²⁴, moest men in 1605 feitelijk weer bij nul aanvangen. Het was daarom een goede gedachte in een drukwerkje de vernieuwde en nu compleet bemande school aan de wereld voor te stellen²⁵. De voordelen die een studie te Harderwijk bood, werden er breed uitgemeten. Behoeftige studenten konden in aanmerking komen voor opnemings in het Fraterhuis, waar zij gratis kost en inwoning zouden genieten. De 'alumni' van het Kwartier van Veluwe genoten in ieder geval dit voorrecht. Met het verlenen van een aantal beurzen bood het Kwartier een tweede facilititeit. Voorwaarde was, dat men theologie studeerde en zich later in dienst van het Kwartier stelde²⁶. Tevens suggereerde het prospectus dat ook voor meer bemiddelde studenten de mogelijkheid bestond opgenomen te worden in een tweede studentenhuys, de zogenaamde oeconomie, waar zij voor slechts 55 gls. per jaar kost en inwoning zouden kunnen genieten. De rest zou het Kwartier bijpassen – men bedenke, dat een particuliere kostganger gemiddeld 100 gls. moest betalen!

De student die in de verwachting een dergelijke facilititeit aan te treffen, Harderwijk koos, kwam echter bedrogen uit. De oeconomie

22) ASV, inv.nr. 331, 28-1-1605.

23) Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 1980, f. 36v.

24) Brief van J. Fontanus aan S. Brantius, dd. 21-1-1605 (Archiv der Evangelischen Gemeinde te Wesel).

25) Het reglement werd in 1605 te Amsterdam gedrukt onder de titel: *Gymnasium Illustrum Ordinum Geldro-Velaviae Hardervici Sicambrorum nova atque illustriori formâ restauratur ... Ex bibliopolio Commeliano 1605* (UBA). Voortaan geciteerd als: *Reglement 1605*.

26) Voor het beurzenstelsel, zie: M. Evers, "Het Veluws beurzenstelsel. Een onderzoek naar de alumni van het Kwartier Veluwe (1590-1671)", in: *BM Gelre*, LXXV (1984), pp. 43-84.

bestond slechts als vrome wens! Herhaaldelijk werd het Kwartier verzocht om de nodige gelden voor de stichting van dit studentenconvict ter beschikking te stellen. In 1612 intervenieerde Maurits zelf, maar de plannen die een speciale commissie daarna ontwikkelde, werden in de lade opgeborgen²⁷. Pas in 1630 is het Kwartier overstag gegaan. Omdat in dat jaar in Deventer eveneens een Illustre School werd geopend, en men daarvan een moordende concurrentie vreesde, stemde het Kwartier in met de oprichting van een oeconomie; zuchtend, want men wist van te voren, dat het budget het eigenlijk niet lijden kon. Achtentwintig studenten zouden daar tegen 55 gls. worden verzorgd. Al na 11 jaar werd deze facilititeit weer opgeheven. Het onderhoud ging eenvoudig boven de financiële krachten van het Kwartier²⁸.

Ook zonder deze oeconomie bleek de school vanaf 1605 gestaag te zijn gegroeid. Onder de studiosi die in Harderwijk studeerden, bevonden zich veel studenten uit Westfalen en het Rijnland. Al beschikken we niet over exacte cijfers, het Duitse aandeel moet groot geweest zijn, getuige de talrijke Duitse namen, die via het onvolprezen ficher-Van der Woude²⁹ te achterhalen zijn. Er zijn aanwijzingen, dat in de jaren twintig de school zelfs een (relatieve) bloei bereikte. Het Kwartier kon zich in 1627 veroorloven een nieuwe leerstoel op te richten: retorica en oude geschiedenis, die bezet werd door J. van Zevecote³⁰. In 1628 werden zelfs naast elkaar twee hoogleraren rechten aangeesteld – G. van Bronchorst en A. Matthaeus –, zodat het Kwartier tijdelijk vijf ordinarii tegelijk onderhield. Men voerde in deze jaren een royaal studiebeurzenbeleid en overschreed herhaaldelijk het vastgestelde maximum van vijftien.

De betrekkelijke voorspoed die de school genoot, weerspiegelt zich ook in het relatief geringe verloop onder de hoogleraren. Alleen Thysius aanvaardde in 1619 een benoeming te Leiden, na 19 jaar te Harderwijk te hebben gedoceerd. Hij werd opgevolgd door C. L'Empereur, die in ieder geval acht jaar te Harderwijk zou door-

27) Oud-Archief Harderwijk, inv. nr. 642, brief van 14-12-1609. Cf. G. van Hasselt, *Geldersch Maandwerk*, I (1807), pp. 264-266.

28) ASV, inv.nr. 70, 26-5-1630, f. 251v (opening); ASV, inv.nr. 332, 23-7-1641, f. 250r/v (sluiting).

29) Het ficher-Van der Woude bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam. Zie ook D.A. Wittop Koning, "Beitrag zur Rekonstruktion der Matrikel der Hohen Schule zu Harderwijk", in: *Janus. Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique*, 87 (1980), pp. 91-100.

30) J. van Zevecote bezette de leerstoel tot aan zijn dood op 17-3-1642.

(p. 1630 in 1630)

Besluit?

brengen om dan als opvolger van Erpenius naar Leiden te gaan³¹.

Alleen in de faculteit der rechten is het vanaf de dood van Warnerius in 1622 onrustig. Zijn opvolger B. Sutholt, een begaafde jurist, beging de in orthodoxe ogen onvergeeflijke fout zich in 1625 te bekeren tot het rooms-katholicisme. Hij kon natuurlijk niet gehandhaafd worden³². Zijn opvolger Lambertus Goris bleef ternauwernood een semester en diens opvolger E. Balck had het ongeluk reeds na drie jaar – hij zou overwerkt zijn geweest³³ – te sterven. Ook de daarop benoemde G. van Bronchorst was geen lang leven beschoren³⁴. Het is trouwens de vraag, of men deze juristen in normale omstandigheden lang had kunnen vasthouden, immers allen lonkten naar Leiden.

Aan deze relatief voorspoedige jaren twintig – met de nadruk op relatief – kwam in 1629 een abrupt einde. In dat jaar viel Hendrik van den Bergh met een leger de Veluwe binnen. Doel van de veldtocht was om Frederik Hendrik ertoe te bewegen zijn beleg voor Den Bosch op te breken. Het is genoegzaam bekend, dat die toeval is mislukt en dat Van den Bergh zich schielijk moest terugtrekken, toen Wesel bij verrassing door de Staatse troepen werd ingenomen. Maar de inval betekende voor de Veluwe een catastrofe van de ergste soort, waarvan zich de financiële gevolgen nog jaren deden gelden. De inkomsten uit opbrengsten der geestelijke goederen verminderden drastisch, terwijl de noodzakelijke uitgaven in verband met de algemene duurte en de kosten voor het staande leger alleen maar stegen. Onder deze omstandigheden zag het Kwartier zich gedwongen tot rigoureuze bezuinigingen, die ook het onderwijs niet spaarden³⁵.

Toen in 1631 G. van Bronchorst stierf, bleef zijn plaats onbezet: men beperkte zich weer tot één hoogleraar rechten. Het aantal alumni werd teruggebracht; in 1635 van 15 tot 12, en in 1637 tot 10. Het aantal personen dat in het Fraterhuis gratis kost en inwoning genoot, werd gereduceerd van 48 tot 20. Het aantal inwoners van de

31) P.T. van Rooden, *Constantijn L'Empereur (1591-1648), Professor Hebreuws en Theologie te Leiden. Theologie, bijbelwetenschap en rabbijnse studiën in de zeventiende eeuw*, diss. Leiden 1985, pp. 40-43.

32) B. Sutholt, afkomstig uit Hamm, trad in 1625 in dienst van de eveneens tot het rooms-katholicisme bekeerde Wolfgang Wilhelm, graaf van Palts-Neuburg en werd regeringsraad in Düsseldorf. De datum van zijn overlijden is vooralsnog onbekend, in ieder geval moet hij vroegtijdig zijn gestorven.

33) J. Revius, *Daventræ Illustratæ, Historiæ Urbis Daventriensis Libri Sex. Perducti usque ad annum à nato Christi MDCXLI*, Leiden 1651, p. 674.

34) G. van Bronchorst, zoon van de bekende Leidse jurist Everardus van B., in 1628 samen met A. Matthæus in Harderwijk benoemd, stierf reeds in 1631.

35) ASV, inv.nr. 332, 17-1-1631; *ibidem*, 22-2-1632.

oeconomie werd gehalveerd. In 1641 werd dit geldverslindende prestige-object helemaal gesloten en werd het pand verbouwd tot woningen voor twee hoogleraren³⁶.

De bezuinigingen sorteerden weinig effect. Men krijgt zelfs de indruk, dat de financiële situatie ook in de volgende jaren alleen maar verslechterde. In de jaren veertig was het Kwartier niet eens meer in staat de salarissen van de professoren op tijd uit te betalen, laat staan verzoeken om verhoging te honoreren. Met 550 gls. verdienden de Harderwijkse hoogleraren niet veel, vergeleken bij hun collegae in Deventer en Utrecht³⁷.

Het kon niet uitblijven dat vele hoogleraren Harderwijk na korte tijd vaarwel zeiden om zich elders te verbeteren. Zo vertrok in 1634 de jurist A. Matthæus naar Utrecht, waar deze schoonzoon van Pontanus 1000 gls. ging verdienen en in 1639 nam de theoloog H. van Diest³⁸ een beroep naar Deventer aan tegen een salaris van 900 gls. Weliswaar had het Kwartier zijn salaris verbeterd door hem 150 gls. voor het toezicht op de alumni te geven, maar dan nog bleef zijn tractement 200 gls. beneden dat wat Deventer hem aanbood. Aangezien het Kwartier van oudsher grote waarde hechtte aan een goede bezetting van de theologische leerstoel, besloot het zijn bezuinigingskoers voor een enkele keer te verlaten en aan opvolger J. Cloppenburg een indirecte salarisverhoging toe te staan: hij mocht preekbeurten vervullen, hetgeen hem 100 gls. extra opleverde³⁹. Bovendien paaiden men hem met een vrij huis. Maar toen de universiteit van Franeker deze hoogleraar in 1643 1000 gls. bood, aarzelde de "godsman" geen moment en vertrok. Men stelde zich de paniek in Harderwijk voor. Nerveus werd naar een nieuwe kandidaat gezocht. Johannes Hoornbeek werd benaderd, maar Harderwijk was niet de enige bieder en zeker niet de hoogste. Tegen Utrecht, dat 1000 gls. bood, was Harderwijk kansloos⁴⁰. Daarop wende men zich tot de Nijmeegse predikant J. Smetius. Deze greep het op hem uitgebrachte beroep slechts aan om zijn financiële positie in Nijmegen te verbeteren, en met succes⁴¹.

36) ASV, inv.nr. 332, 23-7-1641.

37) Cf. Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 642, brief van de magistraat van Harderwijk aan het Kwartier van Veluwe, dd. 14-9-1644.

38) H. van Diest, afkomstig uit Altena, was in 1627 te Harderwijk beroepen. Zie over hem H. Faulenbach, "Die Prediger der reformierten Gemeinde zu Emmerich, 1570-1817", in: *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes*, 28. Jhrg. (1979), pp. 51-94.

39) Cf. Acta van de Kerkeraad Harderwijk, dd. 31-5-1640.

40) Cf. G.W. Kernkamp, *Acta et Decreta Senatus ...*, Utrecht 1896, I, pp. 206 sqq.

41) Cf. Oud-Archief Nijmegen, inv.nr. 99, dd. 15-5-1644 en 19-5-1644.

Eindelijk leek het zoeken te worden beloond, toen de in Gouda werkzame predikant A. Widmarius toezegde⁴². In juli 1644 hield hij te Harderwijk zijn inaugurale rede. Maar men beleefde weinig plezier aan de man. Nog geen jaar later kwam curator J. van Wijnbergen met de jobstijding dat Groningen een beroep op Widmarius had uitgebracht. Men was in alle staten en het liefst zou men de theoloog met ketenen aan Harderwijk hebben gekluisterd. Van Wijnbergen was echter realist genoeg om te beseffen dat het verloop gezocht moest worden ... "in het sobere tractement en dan noch dat het cleijne, dat toegeleit wert, niet in tijt ende stonde werde betaelt"⁴³. Om deze reden immers had ook A. Deusing⁴⁴, sinds 1639 hoogleraar in de physica, mathesis en medicijnen, in 1647 Harderwijk voor Groningen vaarwel gezegd. Bovendien zal in al deze gevallen het grotere prestige van een universiteit boven dat van een Illustre School een rol hebben gespeeld.

Omdat Van Wijnbergen besepte dat het voortdurende wegtrekken van hoogleraren op den duur de ondergang van de school zou betekenen, zag hij voor Harderwijk slechts één uitweg: de oprichting van een universiteit, die door alle drie de Kwartieren zou worden gesubsidieerd. Ofschoon hij reeds in 1645 deze remedie had aanbevolen⁴⁵, moest hij nog twee jaar achter de schermen lobbyen om de twee andere Kwartieren mee te krijgen. Tenslotte werd zijn aanhouden beloond, want op 14 april 1647 stemde de Landdag in met de oprichting van een Gelderse Akademie te Harderwijk. Met dit besluit kwam de geschiedenis van de Illustre School ten einde⁴⁶.

Uit het bovenstaande moge het de lezer duidelijk geworden zijn, dat de Illustre School in ieder geval in de eerste dertig jaar van haar bestaan van grote betekenis is geweest. Tot 1630, resp. 1634, toen eerst in Deventer, vervolgens in Harderwijk concurrerende onderwijsinstituten werden opgericht, was de Illustre School de enige instelling van hoger onderwijs in de oostelijke provincies van de Republiek. Zij zal echter niet alleen door talrijke Gelderse en Overijsselse studenten

42) Over A. Widmarius, zie *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, II, Kampen 1983, pp. 457-458.

43) Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 642, brief van J. van Wijnbergen, dd. 8-5-1645.

44) Over A. Deusing, zie NNBW, VIII, 383-384.

45) Oud-Archief Harderwijk, inv.nr. 642, brief van J. van Wijnbergen, dd. 8-5-1645.

46) De illustre 'bovenbouw' gaat op in de nieuwe Gelderse universiteit; de triviale 'onderbouw' blijft een aangelegenheid van het Kwartier en zal onder de oude naam van Gymnasium Velavicum nog tot in de negentiende eeuw bestaan.

zijn bezocht, maar ook door grote aantallen Duitsers, uit het Rijnland en Westfalen. Dat het in Harderwijk bovendien goedkoper studeren was dan in Leiden of Franeker zal haar aantrekkingskracht als plaats van studie hebben verhoogd.

Voorals opleidingsinstituut voor toekomstige dienaren des Woords heeft de Illustre School de rol vervuld die Fontanus haar van begin af had toegedacht. Uiterst bekwame krachten als met name Thysius en Van Diest zullen Harderwijk de naam van een degelijk 'seminarium ecclesiae' hebben gegeven. Ook voor de andere leerstoelen slaagde men erin in het algemeen goede docenten aan te trekken. Een Fontanus genoot zelfs internationale bekendheid. Alleen voor wat betreft de rechtenfaculteit moet men constateren, dat na de dood van Warnerius, in 1622, de nieuwbenoemden het er zelden langer dan een paar jaar uithielden. De meesten beschouwden Harderwijk als 'pis aller' en deden alle moeite om elders, bij voorkeur in Leiden, benoemd te worden. Pas met de aanstelling van Cup in 1635 keerde althans in de juridische faculteit de zo bitter gewenste rust terug. Want in alle overige afdelingen begon het nu juist onrustig te worden.

Sinds 1630 stak het Kwartier in ernstige financiële problemen. Het gevolg was dat de salarissen der hoogleraren niet op tijd konden worden betaald. Dit had weer de noodlottige consequentie dat menig docent vertrok om zich elders te verbeteren. Geconfronteerd met het verval van de Illustre School namen de Staten van Gelre in 1647 eindelijk het eensgezinde besluit om door oprichting van een Gelderse Akademie het hoger onderwijs voor Gelderland te bewaren.

En met de academie herhaalde het probleem zich

G. TH. JENSMA

DE FRANEKER HOGESCHOOL – EEN (BUITEN)GEWESTELIJKE UNIVERSITEIT?

De moderne geschiedschrijving over de Republiek wordt vanuit de "buitengewesten" nog wel eens verweten, dat ze "hollando-centrisch" is¹. De ontwikkelingen in Holland zouden te veel worden beschouwd als bepalend voor het algemene beeld, waarin vervolgens de geschiedenis van de overige gewesten wordt ingepast. Aan de gewestelijke verscheidenheid zou zo geen recht worden gedaan. Dit bezwaar, dat even goed kan voortkomen uit een modernere, minder nationaal-finalistische opvatting van de vaderlandse geschiedenis als uit provinciaal chauvinisme, lijkt in de universiteitsgeschiedenis een pendant te hebben. "De Leidse universiteit werd als eerste opgericht en diende voor de overige universiteiten als voorbeeld, met name voor wat de bestuurlijke inrichting betreft", zo begint bijvoorbeeld de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* haar samenvatting van de stand van zaken². Aan de geschiedschrijving van de Leidse universiteit is dan ook meer aandacht besteed dan aan die van de andere universiteiten in de Republiek samen.

Natuurlijk was de universiteit van Leiden (gesticht in 1575) de eerste op Noordnederlands grondgebied en zou zij alleen daarom al voorbeeldig kunnen heten. Daar komt bij, dat er niet aan hoeft te worden getwijfeld, dat de Leidse universiteit de grootste en de belangrijkste van de hogescholen in de Republiek was. Desondanks kan men zich afvragen of de AGN met haar uitspraak op het goede spoor zit en of kwantitatieve vergelijkingen, hoe goed ook uitgevoerd, niet tegen de achtergrond van mogelijke structurele verschillen moeten worden gezien.

Nu binnenkort een gedenkboek over de tweede universiteit in de Republiek – die te Franeker, gesticht in 1585 – zal verschijnen³ (ook

1) Zie bijv. G. de Bruin, "De geschiedschrijving over de Gouden Eeuw", in: W.W. Mijnhardt (red.), *Kantelend geschiedbeeld* (Utrecht-Antwerpen, 1983) 83-117.

2) V.B. Voss, "De universiteiten in het Noorden", in: AGN, VII, 288.

3) G.Th. Jensma, F.R.H. Smit en F. Westra (red.), *Universiteit te Franeker, 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden, 1985).

hier: een navolger van Leids voorbeeld uit 1575) en in een aantal bijdragen van universiteitshistorici en wetenschapshistorici verschillende aspecten van de geschiedenis van die universiteit nader zijn onderzocht en beschreven, kunnen een aantal relativerende opmerkingen over de hierboven aangeroerde problematiek worden gemaakt. Allereerst kan men zich afvragen of een strikt "Nederlandse" benadering van de universiteitsgeschiedenis wel zo vruchtbaar is. Zoals bekend is er geen sprake van een cesuur in de (internationale) ontwikkeling van de organisatie van universiteiten tussen Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Zowel de Leidse als de Friese universiteit horen formeel thuis in een middeleeuwse, universitaire traditie en ontleenden hun status aan een plaats in de internationale "Republiek der Letteren". Dat maakt het moeilijk om overeenkomsten tussen beide universiteiten af te doen als navolging van Leids voorbeeld door Friese stichters.

Bovendien waren de bovengenoemde stichtingen op het in die dagen nog moeilijk te definiëren territorium van de Republiek bepaald niet uniek in hun soort. In het aangrenzende Duitse Rijk werd in twee "golven" een groot aantal nieuwe universiteiten geopend, een "gevolg" van de opkomst van de "Territorialstaat" in de zestiende eeuw. Of de stichting van de Friese universiteit niet eerder in deze Duitse reeksen van stichtingen thuishoort dan dat ze als een rechtstreeks navolgen van het Leidse voorbeeld moet worden gezien, is een vraag die door prof. E.H. Waterbolk op het Franeker colloquium zal worden besproken ("Heeft de Franeker universiteit een stamboom?" – te publiceren in een aflevering van *It Beaken* later dit jaar). De verwijzing van de Friese stichters naar buitenlandse voorbeelden, maar ook de "personele" verbinding die stadhouder Willem Lodewijk tussen het Nassause Herborn (gesticht in 1584) en Friesland vormde, wijzen in die richting.

In die Duitse stichtingsgolven zijn – voorzichtig – twee typen universiteiten te onderscheiden. Al naar gelang een stad of een "landsheer" het initiatief tot oprichting nam, kan worden gesproken van een stads- of een "staats"-universiteit. In de Republiek waren alle universiteiten afhankelijk van de gewestelijke souvereiniteit en dus uiteindelijk gewestelijke universiteit. Dat neemt niet weg, dat in sommige gevallen de stad van vestiging meer in de melk te brokkelen had dan in andere.

Hoewel de motieven tot stichting in Leiden en in Friesland groten-deels dezelfde waren (opleiding van intellectueel kader en daarmee

bestendiging van de omwenteling) bleek zo in het bestuur van de Leidse universiteit een grotere plaats ingeruimd voor de stedelijke machthebbers. Zij namen plaats in de academische rechtbank en bovendien – wat belangrijker is – hadden zij zeggenschap bij de benoeming van hoogleraren. Hoewel we de Leidse universiteit hiermee niet tot "stadsuniversiteit" kunnen bestempelen, bestaat er hierin wel een contrast met de Franeker universiteit. Deze werd van meet af aan gepresenteerd en bestuurd als een bij uitstek gewestelijke instelling. Zowel het bestuur als de hogere rechtspraak over de universiteit zetelden in Leeuwarden en niet in Franeker, dat in dit opzicht eigenlijk maar toevallig plaats van vestiging was.

Dat centralisme paste in de bestuursstructuur van Friesland in het algemeen. Na de omwenteling in 1580 was er een machtsstrijd losgebrand tussen de provinciale Staten en het oudere Hof van Friesland, dat onder Habsburgs bewind aan het hebben van bestuurlijke macht gewend was geraakt. Deze strijd werd in het voordeel van de Staten beslist. In de Friese politiek verwierven zij zo een monopolie op de bestuurlijke macht.

Het waren dus formeel alleen de soevereine Staten, waarnaar de universiteit te Franeker zich had te schikken. In de loop van de zeventiende eeuw maakten patricische en adellijke families zich – dank zij onderlinge afspraken – meester van de macht in de Staten en haar colleges, en vormden zo een eensgezinde regentenstand. Door de eenzijdige machtsverdeling was de "oligarchisering" in Friesland extremer dan elders⁴.

In zijn dissertatie⁵ laat W.Th.M. Frijhoff zien, hoe de regenten in de loop van de zeventiende en in de achttiende eeuw de universiteit als een verlengstuk van hun macht en hun opvattingen gingen zien. Friesland biedt van die stelling misschien wel het beste voorbeeld. In de onzekere beginperiode van 1585 tot 1604 hadden de Staten het bestuur over de universiteit angstvallig aan zichzelf gehouden. Anders dan elders was er van een curatorium nog geen sprake. In de periode tussen 1604, toen een curatorium met beperkte controlerende bevoegdheden werd ingesteld, en 1664, toen die bevoegdheden werden uitgebreid, kwam het bestuur over de universiteit steeds meer in handen van dat college. Juist in die tijd kreeg de oligarchisering haar beslag. Dat wordt weerspiegeld in de veranderende samenstelling van

4) Voor literatuur, zie G.Th. Jansma, "Inleiding", in: Jansma, e.a., *Universiteit te Franeker*, n. 57.

5) W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués* (Amsterdam-Maarssen, 1981)

het curatorium. Een afnemend aantal raadsheren van het Hof als curator, een toenemend aantal curatoren van adellijke komaf en een steeds langere gemiddelde duur van ambtsuitoefening tekenen de ontwikkelingen. In later dagen waren het zonder uitzondering uit regentenkringen gerecruteerde curatoren, die zich met het bestuur van de universiteit onledig hielden. De grotere nadruk op decorum in hun beleid laat zien hoe zij de instandhouding van "hun" coryfeeën-universiteit – het "Friesch Atheen" – als een vrijetijdsbesteding voor aanzienlijken zagen.

De geschiedenis van de Franeker universiteit in de achttiende eeuw verschilt in een opzicht nogal van die van de "gemiddelde" universiteit in de Republiek; het verval was er ingrijpend. Na 1750 daalden de studentenaantallen er veel sneller dan bijvoorbeeld in het naburige Groningen, waar na een daling vanaf omstreeks 1670 in 1750 een stabiel minimum werd bereikt. Er kunnen meerdere – gewestelijk-financiële maar ook internationale wetenschapshistorische – oorzaken voor dit verval worden aangewezen, die ook elders golden. Voor de snelheid waarmee het verval in Franeker om zich heen greep, lijkt het in Friesland gevoerde beleid een belangrijke oorzaak. De eenzijdige verdeling van macht en de daaruit voortvloeiende sociale verstarring leidden tot culturele verschraling. Vergelijken we met Groningen, dan lijkt het honoreren van een (burgerlijke) belangstelling voor experimentele natuurwetenschappen, maar ook de blijvende tegenspraak tussen Ommelander en stad-Groninger Staten en curatoren voor een grotere mate van dynamiek te hebben gezorgd, die in het beleid daar tot uitdrukking kwam⁶.

Natuurlijk is het hier in enkele grote lijnen geschetste beeld onvolledig en eenzijdig en werden andere, hardere gegevens omtrent het verval (bijv. studentenaantallen) onderbelicht. De conclusie is desondanks niet zonder betekenis. De inrichting van de Friese universiteit als een strikt gewestelijke instelling, die direct onder het hoogste bestuur was gesteld, bleek een zwak punt. Toen de regenten eenmaal de machtsposities hadden verdeeld en afgeschermd tegen derden, werd de universiteit meegesleept in de algehele verstarring, die de Friese maatschappij kenmerkte. Tussen gewestelijke politiek en universiteit waren de regenten-curatoren het "passende" intermediair. Anders dan in het rijkere Holland, waar concurrentiegevoelens tussen

6) F.R.H. Smit en G.Th. Jansma, "Universiteiten van Friesland en Groningen, 1585-1811: een dubbelportret", in: *Academisch onderwijs te Franeker en Groningen, 1585-1843: IJver en wedijver* (tentoonstellingscatalogus) (Groningen, 1985).

steden (bijv. Leiden en Amsterdam), maar ook de bloei van natuurkundige genootschappen in de stedelijke milieus voor een zekere dynamiek zorgden, werd in Friesland geen enkele vorm van tegenspraak – zo die er al was – gehonoreerd. De gevolgen daarvan waren op universitair en wetenschappelijk terrein merkbaar. Als universiteitsbestuurders hoefden de regenten niet ontvankelijk te zijn voor wetenschappelijke vernieuwingen, maar konden zij blijven uitgaan van een verouderde opvatting van wat een universiteit moest zijn. Dat de Friese hogeschool pas werd gesloten in 1811, toen de maatschappelijke bestuursverhoudingen grondig waren gewijzigd, is dan ook geen toeval. Wellicht kan in een nog te schrijven universiteitsgeschiedenis van de Republiek als geheel met dergelijke verschillen in bestuursstructuren worden gerekend.

AANKONDIGING VAN BOEKEN

Werner Kundert, *Katalog der Helmstedter juristischen Disputationen, Programme und Reden 1574-1810*. [Repertorien zur Erforschung der frühen Neuzeit, herausgegeben von der Herzog August Bibliothek, Band 8]. In Kommission bei Otto Harrasowitz, Wiesbaden [1984], 543 blz. ISBN 3 447 02468 2.

Deze publikatie verdient ook buiten de kring van rechtshistorici de aandacht. Naast de eigenlijke catalogus en de registers daarop bevat zij een uitvoerige inleiding met bijlagen en illustraties, welke ongeveer 200 blz. in beslag neemt; daarin komen tal van algemene aspecten van het academisch bedrijf aan de orde, terwijl zij ook voor bibliografen een rijke bron van informatie vormt. Een 'Zum Geleit' van Franz Wieacker wijst op de vele nieuwe gezichtspunten die dit werk biedt.

Leidse Reeks XIXe eeuw.

Begin 1985 werd onder auspiciën van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een nieuwe reeks opgezet als een initiatief van haar interdisciplinaire Werkgroep 19e eeuw. In deze reeks die onder redactie staat van Peter van Zonneveld, zal jaarlijks een nieuw deel het licht zien. Studentenleven en wetenschapsbeoefening te Leiden zullen in deze serie de aandacht vragen. Als eerste deel is verschenen: *De Leidse maskerade van 1835*, uitgegeven door Peter van Zonneveld en Christiane Berkvens-Stevelinck, Leiden 1985, 120 en 48 blz., geïll. ISBN 90 712 17019.

Op maandagavond 9 februari 1835 was Leiden getuige van een bijzondere gebeurtenis. Een stoet van bijna tweehonderd personen, gehuld in luchtige, exotische costuums, trok langs de modderige, door sneeuw- en hagelbuien geteisterde straten van de stad. De intocht van Ferdinand en Isabella te Granada op 6 januari 1492, werd door studenten van de Leidse hogeschool uitgebeeld.

Deze eerste grote historisch-romantische optocht in Nederland werd gevolgd door een stoet met burleske taferelen. De eerste is in zijn geheel vastgelegd op een bijna vier meter lange lithografie door Van der Paauw; de tweede op een litho door L. Springer naar Ae. Saagmans Mulder. Beets bezong de stoet in *De Masquerade (1835)*, een humoristisch gedicht in bijna honderd strofen, in de trant van Byron; het wordt nog altijd beschouwd als een van de beste werken van de jonge Beets.

Ter gelegenheid van de vierhonderdtiende dies natalis van de Rijksuniversiteit te Leiden werd op 8 februari 1985 – na precies anderhalve eeuw – onder de titel *De Leidse maskerade van 1835* deze uitgave bezorgd, bestaande uit de twee boeken die op een bijzondere wijze in één omslag genaaid werden, waardoor het mogelijk is de tekst naast de bijbehorende afbeelding open te leggen.

C. Schavemaker, *Wijsgeren over de universitaire discipline wijsbegeerte*. 's-Gravenhage [Academische Raad] 1985, 64 blz.

C. Schaveman, *Politici over universiteit en filosofie*, 's-Gravenhage [Academische Raad] 1985, 60 blz.

Tussentijdse deelrapporten in het kader van de lopende studie over de gewenste plaats en functie van de wijsbegeerte in de universiteit en hiermede samenhangend in het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

Historical Compendium of European Universities / Répertoire historique des Universités européennes, ed. L. Jílek. Standing Conference of rectors, presidents and vice-chancellors of the European Universities (CRE), Genève 1984, 346 blz.

In het kader van haar project Universiteitsgeschiedenis heeft de CRE dit naslagwerk laten verschijnen bij wijze van eerste bijdrage aan een vergelijkend historisch onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van de instellingen van hoger onderwijs in Europa en de voormalige overzeese gebiedsdelen. Het alfabetisch naar plaatsnaam gerangschikte repertorium is samengesteld en ingeleid door medewerkers uit alle Europese landen, Canada en de Verenigde Staten. Onze leden W.Th.M. Frijhoff en mevr. H. de Ridder-Symoens zijn verantwoordelijk geweest voor de totstandkoming van de Nederlandse, resp. Belgische bijdragen in dit nuttige en handzame repertorium.

Sonder le passé à la recherche de l'Université / Interrogating the past: in search of the University, themanummer van *CRE-Information*, 69 (1985), 213 blz.

In het verslagboek van een door de CRE georganiseerd colloquium *Université et passé / Town and gown* (vermeld in *Batavia Academica* 1(1983), p. 38), was in de Inleiding een Annexe to the Editorial opgenomen met een Questionnaire for the joint university research project. Een aantal daartoe uitgenodigde 'nationale correspondenten' hebben die vragenlijst ingevuld. Het eerste resultaat wordt nu in deze aflevering van *CRE-Information* gepubliceerd. Men vindt hierin de antwoorden van de correspondenten uit Duitsland, Oostenrijk, Engeland, Frankrijk, Noorwegen, Polen, Spanje en Zweden.

Etudes Néerlandaises de droit et d'histoire présentées à l'Université d'Orléans pour le 750e anniversaire des enseignements juridiques, éd. R. Feenstra et C.M. Ridderikhoff, themanummer van *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de l'Orléanais*, n. série, tome IX, 68 (1985) [Juridisch Studiecencentrum Gravensteen, Leiden], 201 blz. ISSN 03 37 579 X.

In 1935 publiceerde E.M. Meijers, hoogleraar in het burgerlijk recht aan de Leidse Universiteit, onder de titel 'Un centenaire oublié' een artikel dat bestemd was om het feit in herinnering te brengen dat 700 jaar tevoren de Rechtsschool te Orleans was ontstaan. Hij was toen de enige die deze gebeurtenis herdacht.

Dit vormde een reden voor een aantal Leidse rechtshistorici en andere vereerders van de oude Universiteit van Orleans om nu in 1985 het 750-jarig jubileum te gedenken van deze instelling waaraan in het verleden zoveel Nederlandse juristen hun opleiding hebben genoten.

Premier livre des procureurs de la nation germanique de l'ancienne Université d'Orléans, 1444-1546, seconde partie: *Biographies des étudiants*, vol. III, *Tables, Additions et Corrections, Illustrations*, éd. C.M. Ridderikhoff, H. de Ridder-Symoens et D. Illmer, Leiden (E.J. Brill) 1985, 204 blz. en 16 ill. ISBN 90 04 06250 5 en ISBN 90 04 07152 0.

In de serie *Les livres des procureurs de la nation germanique de l'ancienne Université d'Orléans, 1444-1602*, is nu dit register verschenen op de eerder uitgegeven delen van het *Premier livre des procureurs, 1444-1546*, te weten op de 'Texte des rapports des procureurs' (Leiden 1971) en op de 'Biographies des étudiants' (Leiden 1978 en 1980). Het eerstvolgende deel in deze serie zal de 'Texte des rapports des procureurs' van het Deuxième livre des procureurs, 1546-1567 bevatten.

R. Bastiaanse, H. Bots en M. Evers, *"Tot meesten nut ende dienst van de jeught". Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen. ca. 1580-1815*, [Gelderse Historische Reeks, XVI] Zutphen (Walburgers) 1985, 360 blz. ISBN 90 6011 319 5.

In deze studie, waarin de resultaten van een werkcollege gehouden aan het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, worden gepresenteerd, zijn de Latijnse scholen van drie Gelderse Kwartieren aan een nader historisch onderzoek onderworpen: Het Kwartier van Nijmegen (Nijmegen, Tiel, Zaltbommel, Culemborg), het Kwartier van Zutphen (Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Lochem, Groenlo, Borculo en Zevenaar) en het Kwartier van Veluwe (Arnhem, Harderwijk, Wageningen, Hattem, Elburg en Nijkerk). Het onderzoek berust grotendeels op nog niet eerder gebruikt archiefmateriaal. Veel aandacht wordt geschonken aan de financiële positie van de leerkrachten. Aan de bundel gaat een uitvoerige inleiding vooraf, waarin meer in het algemeen het Instituut van de Latijnse school, met name in Gelderland, aan de orde komt.

AANKONDIGING CONGRES EN MEDEDELINGEN

Op donderdag 14 en vrijdag 15 november 1985 organiseert de Belgisch-Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van opvoeding en onderwijs een congres te Amsterdam over het thema:

Pedagogisering van de samenleving in Nederland en België
in de 19e en 20e eeuw

De aandacht zal met name komen te liggen op een vijftal terreinen van de opvoeding. Dat zijn: *de gezinsopvoeding* en de pedagogische instellingen, die zich hiermee bezighouden; *de gezinsvervangende opvoeding* bij opvoedingsproblemen (inclusief de kindbescherming); *het onderwijs* (kleuter, lager-, voortgezet, waaronder technisch/huishoudelijk; ook bijvoorbeeld pedagogische adviezen bij beroepskeuze); *jeugdzorg en de jeugdbeweging*, en de *kunstzinnige opvoeding* (kinder- en jeugdliteratuur, jeugd en muziek, kindertheater, enz. Is een bijdrage over dit onderwerp sterk verbonden met het onderwijs, dan is het mogelijk zo'n bijdrage binnen onderwerp drie (onderwijs) te plaatsen).

Over de geschiedenis van elk van deze terreinen zal een inleiding worden gehouden, waarin wordt ingegaan op de tendensen tot pedagogisering en professionalisering. Daarnaast wordt een algemene inleiding op het congressthema gehouden en komen, ter afsluiting van het congres, de sprekers in een forum bijeen om te discussiëren over het thema.

Nadere inlichtingen over dit congres: Vakgroep W.H.P., Postbus 80140, 3508 TC Utrecht.

*
* *

Ter herdenking van de gebeurtenissen uit 1787, de Franse (1789) en de Bataafse Omwenteling (1795 e.v.), is een *Comité Tweede Eeuwfeest Nederlandse en Franse Revolutie* opgericht, dat zich ten doel stelt allerlei initiatieven in dit kader te stimuleren en te coördineren. Het comité probeert zoveel mogelijk structuur aan te brengen in de herdenkingen teneinde het inzicht in de vernieuwingen die toen in

ons land plaatsvonden te vergroten en een samenhangend beeld van de periode 1750-1820 te verkrijgen.

In het comité zijn enige landelijke instellingen op het gebied van wetenschap en cultuur vertegenwoordigd, zoals het Algemeen Rijksarchief, het Rijksmuseum en het Nederlands Historisch Genootschap; het bevat tevens enkele historici en neerlandici, die gespecialiseerd zijn op het gebied van de achttiende en negentiende eeuw. Het comité zou graag zo spoedig mogelijk inlichtingen ontvangen over reeds geplande of te verwachten activiteiten.

Contactadres: W.Th.M. Frijhoff, subfaculteit Maatschappijgeschiedenis EUR, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

*
* *

In 1985 bestaat de Stads- of Athenaeumbibliotheek in Deventer 425 jaar. Zij is daarmee de oudste nog bestaande stadsbibliotheek in West-Europa. Aan het jubileum wordt dit jaar de nodige aandacht besteed.

Bij de viering van het 425-jarig bestaan van de bibliotheek krijgen niet alleen het verleden aandacht, maar ook heden en toekomst. Het eerste facet wordt belicht bij de tentoonstellingen in het Museum De Waag, 14 juni - 26 augustus 1985, de Athenaeumbibliotheek en het Gemeentearchief, beide van 27 september - 22 november 1985. Heden en toekomst komen aan bod in een jubileumzitting op 27 september.

Er zal een herdenkingsbundel verschijnen, waarin geschiedenis, collectie en perspectieven van de bibliotheek aan bod komen.

Meer informatie over de bibliotheek, haar geschiedenis en de viering van het 425-jarig bestaan is te verkrijgen bij:

J.C. Bedaux of H.H.J. te Riele, Stads- of Athenaeumbibliotheek, Postbus 351, 7400 AJ Deventer, tel. 05700-93887, 93737 of 93732.

INVENTARISATIE VAN LOPEND ONDERZOEK OVER DE GESCHIEDENIS VAN HET HOGER ONDERWIJS

In Batavia Academica II (1984) 2, pp. 38-43, werd het eerste deel van de ingevulde enquête-formulieren over het lopend onderzoek in verkorte vorm gepresenteerd. Hier volgt nu de rest van de binnengekomen antwoorden. De redactie gaat ervan uit dat nieuwe onderzoeksprojecten inmiddels zijn geëntameerd; daarom worden de leden vriendelijk verzocht dergelijke plannen ook in de toekomst bij het redactie-secretariaat aan te melden. Vanzelfsprekend zal deze rubriek daarom gehandhaafd blijven.

Ten gerieve van de lezers wordt hier nogmaals het schema herhaald waaronder het onderzoek is gerubriceerd. Na vermelding van de naam van de onderzoeker (voor het adres raadplege men de ledenlijst!) volgen, voor zover mogelijk en nodig, de volgende rubrieken:

- A. Titel en/of omschrijving van het onderzoeksproject.
- B. Bestudeerde instelling(en), faculteiten, disciplines.
- C. Bestudeerde personen of groepen.
- D. Geografische begrenzing.
- E. Chronologische begrenzing.
- F. Fase waarin het onderzoek verkeert.
- G. Geplande publicatievorm.
- H. Geplande datum van afsluiting of publicatie.

Ahsmann, mevr. M.J.A.M.:

A. Geschiedenis Nederlandse rechtswetenschap: geschriften van juridische hoogleraren. B. alle Nederlandse universiteiten en illustre scholen; C. hoogleraren en lectoren; D. Nederland; E. 1575-1810; F. materiaalverzameling; G. boek; H. niet bekend.

Bastiaanse, R.C.:

A. Sociale positie en mobiliteit van leerkrachten aan de Latijnse scholen in het ancien régime; een prosopografisch onderzoek naar de herkomst, het opleidingsniveau, het carrière-verloop, de wetenschappelijke activiteiten en de welstand van deze beroepsgroep,

alsmede een analyse van het leraarsambt: taakomschrijving, functie-eisen, arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. B. Latijnse scholen; C. praeceptoren, conrectoren en rectoren; D. het gewest Gelre; E. ca. 1580-1815; F. materiaalverzameling en bewerking; G. boek; H. 1986.

Bergh, G.C.J.J. van den:

A. Juridische faculteit Utrecht 1636-1836. Onderzoek t.b.v. 350-jarig bestaan in 1986. B. faculteit rechtsgeleerdheid Utrecht; E. 1636-1836; F. materiaalverzameling; G. boek; H. 1986.

Beukers, H.:

A. Geschiedenis van het academisch onderwijs in de geneeskunde in de 17e t/m 20e eeuw, voornamelijk te Leiden. B. faculteit der geneeskunde; D. voornamelijk te Leiden; E. 17 t/m 20e eeuw; F. materiaalverzameling, bewerking; G. boek en bijdrage aan tijdschrift; H. niet bekend.

Bosman-Jelgersma, H.A.:

A. Geschiedenis farmaceutisch onderwijs te Leiden. Mede i.v.m. verplaatsing apothekersopleiding naar Utrecht en Groningen; geschiedenis farmaceutisch laboratorium; B. farmacie; D. Nederland; F. verkennende fase; G. bijdrage aan bundel.

Frijhoff, W.Th.M.:

A. Noordnederlandse gepromoveerden in Frankrijk tijdens het Ancien Régime: prosopografische index; B. alle universiteiten op het grondgebied van het huidige Frankrijk; C. alle gepromoveerden uit het gebied van huidig Noord-Nederland; D. gebied van huidig Noord-Nederland; E. 16e-18e eeuw; F. bewerking; H. 1985.

Frijhoff, W.Th.M.:

A. Universiteit en maatschappij in de Verenigde Provinciën (globale trends van de immatriculaties, promoties, curricula, peregrinatio); B. alle academies en illustre scholen; D. Republiek (+ Bataafs-Franse tijd); E. 1575-1814; F. bewerking; H. 1986.

Koops, W.R.H.:

A. De Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen 1615-1990. B. bibliothecaire voorzieningen aan de R.U. Groningen; E. 1615-1990; F. materiaalverzameling; G. boek; H. 28 februari 1990.

Luyendijk-Elshout, mevr. A.M.:

A. Geschiedenis van het academisch onderwijs in de geneeskunde. B. faculteit der geneeskunde; D. voornamelijk Leiden; E. 17e t/m 20e eeuw; F. materiaalverzameling, bewerking en redactie; G. boek en bijdrage aan tijdschrift.

Pater, C. de:

A. Willem Jacob 's Gravesande, fysicus en filosoof. B. Leidse universiteit, filosofische faculteit; C. Willem Jacob 's Gravesande, 1688-1742; E. eerste helft 18e eeuw; F. materiaalverzameling; G. boek; H. 1988.

Snelders, H.A.M.:

A. Gedenkboek Rijksuniversiteit Utrecht. B. wiskunde en natuurwetenschappen; C. wetenschappelijke staf; E. 1936-1986; F. materiaalverzameling, bewerking en redactie; G. boek; H. 1986.

Terken, mevr. L.:

A. Geschiedenis van het onderwijs in de geneeskunde aan de hogeschool te Utrecht gedurende de 18e eeuw, met name dat deel, dat door de hoogleraren werd verzorgd, die in het huis "De Roos onder de Linden" hebben gewoond. B. geneeskunde, waarvan botanie een onderdeel was; C. J. Serrurier, E.J. v. Wachendorff, J.D. Hahn, A.P. Nahuys en S.J. v. Geuns; D. Utrecht, Hortus Lange Nieuwstraat; E. 1724-1797; F. bewerking.

Terken, mevr. L.:

A. Geschiedenis van het onderwijs in de gezondheidsleer (sociale geneeskunde) te Utrecht in de 19e eeuw. B. faculteit geneeskunde RUU; C. hoogleraren sociale geneeskunde, om te beginnen G. van Overbeek de Meijer; D. Utrecht; E. tweede helft 19e eeuw; F. materiaalverzameling en bewerking; G. bijdrage aan tijdschrift.

Vandermeersch, P.:

A. Een prosopografische benadering van het late humanisme in de Zuidelijke Nederlanden. B. Leuven, Douai; D. Zuidelijke Nederlanden; E. 16e en 17e eeuw; F. materiaalverzameling en bewerking; G. boek; H. niet bekend.

Vanpaemel, G.:

A. De opkomst van de mechanistische natuurwetenschap aan de Leuvense artesfaculteit. B. Oude Leuvense Universiteit; E. 1650-1800; F. redactie.

Verbeke, mevr. M.:

A. De vrijzinnige studentenbeweging aan de Gentse rijksuniversiteit en in Vlaanderen. Aandacht zal o.a. besteed worden aan de sociale herkomst van de studenten, de beïnvloedingssfeer en de maatschappelijke invloed van de beweging. B. Rijksuniversiteit Gent; C. studentenverenigingen - leden; D. Vlaanderen/Gent; E. 1900-1940; F. verkennende fase; G. boek.

Weijers, mevr. O.:

A. La terminologie des universités au XIIIe siècle. B. 12 universiteiten; D. Italië, Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal; E. tot ca. 1300; F. redactie; G. boek; H. 1986.

Weiler, A.G.:

A. Nederlandse studenten en geleerden in Keulen. B. Universiteit Keulen; C. Nederlanders; D. huidig Nederland; E. tot ca. 1500; F. materiaalverzameling.

Werkgroep Elites:

A. Prosopografie van de Leidse hoogleraren en lectoren. B. de Leidse universiteit; C. hoogleraren en lectoren; E. 1575-1815; F. materiaalverzameling.

Werkgroep Thomas Browne Instituut:

A. Anglo-Nederlandse Betrekkingen aan Nederlandse universiteiten. B. universiteiten van Leiden en Franeker meer in het bijzonder; E. 16e en 17e eeuw; F. materiaalverzameling en bewerking; G. boek; H. niet bekend.

VERSLAG van de derde vergadering van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis, in het Vlaams Cultureel Centrum De Brakke Grond, Nes 45 te Amsterdam, op donderdag 14 februari 1985, te 14.30 uur.

Aanwezig (32): M.J.A.M. Ahsmann, G.C.J.J. van den Bergh, J.A.H. Bots, A.M.M. Canoy-Olthoff, M.Evers, R.Feenstra, P.A.M. Geurts, L.A.M. Giebels, C.L. Heesakkers, G.Th. Jensma, P.H.D. Leupen, R.W.G. Lombarts, A.M. Luyendijk-Elshout, W. Otterspeer, L. van Poelgeest, G.H.M. Posthumus Meyjes, F. Postma, A.W. Reinink, H. de Ridder-Symoens, C.M. Ridderikhoff, J. Scheurkogel, J. Schuller tot Peursum-Meijer, O. Schutte, J.A. Schuur, J. van Sluis, F.R.H. Smit, F.P.W. Soetermeer, B.H. Stolte, T.J. Veen, E.H. Waterbolk, R. Welten, S. van der Woude.

Bericht van verhindering ontvangen van: J. van den Berg, W.Th.M. Frijhoff, A.E.M. Janssen, W. Kundert, Th.J. Meijer, J. Sperna Weiland.

De bijeenkomst die ditmaal niet in een universitair onderkomen, maar in de gastvrije ruimten van het Vlaams Cultureel Centrum in Amsterdam is gehouden, wordt geopend door de voorzitter prof. mr. R. Feenstra. Na enkele mededelingen van informatieve aard (zie de laatste twee afleveringen van ons bulletin), geeft hij het woord aan prof. dr. A.W. Reinink.

Diens voordracht, die inmiddels al is gepubliceerd in de eerste aflevering van *Batavia Academica* van dit jaar, wordt voor deze gelegenheid verlevendigd door het tonen van een reeks lichtbeelden uit eigen bezit. Wanneer de diaprojectoren zijn uitgeschakeld, stellen verschillende aanwezigen vragen over het getoonde illustratiemateriaal.

De theepauze liep door het aanvankelijk uitblijven van de gewenste consumptie wat langer uit dan gebruikelijk, zodanig dat de tweede spreker van die middag, dr. M.Evers, pas om 16.15 uur zijn studie *De Illustre School te Harderwijk (1600-1647): de geschiedenis van een moeizaam bestaan* kan presenteren. Zijn genuanceerde betoog nodigt na afloop uit tot een discussie over de taak en positie van het *Gymnasium Velavicum* in het Kwartier van Veluwe en de drie andere Kwartieren van Gelderland. In samenhang hiermee wordt ook het vraagstuk van de verlening en de erkenning van het *jus promovendi* aan de hogescholen van Harderwijk en Nijmegen ter sprake gebracht (Bots, Reinink, Stolte, Veen).

Om 17.15 uur sluit de voorzitter de gezellige bijeenkomst met de toezegging dat de studie van dr. Evers binnen afzienbare tijd in *Batavia Academica* zal verschijnen.

AANVULLING LEDENLIJST (stand 1-8-1985)

drs. S.W.G. de Clercq, Universiteitsmuseum, Biltstraat 166, 3507 LA Utrecht
mevr. dr. L.A.M. Giebels, Nic. Witsenkade 29, 1017 ZT Amsterdam
W.R. Hugenholtz, Admiralengracht 93III, 1057 ES Amsterdam
mevr. E. de Jong, Sibeliuspark 767, 5343 BT Oss
drs. B. Kruithof, afd. Historische opvoedkunde, Universiteit van Amsterdam, Prinsengracht 227, 1015 DT Amsterdam
dr. W. Kundert, Spital, CH 9213 Hauptwil, Zwitserland
drs. J. van Sluis, Weidemastraat 28, 9076 EK Sint Annaparochie
drs. P. Vandermeersch, Congreslaan 16, 9000 Gent, België
R. Welten, Kaiserstraat 24D, 2311 GR Leiden
prof. mr. J.A.C.J. van der Wouw, Frederik Hendrikplein 42A, 2582 AZ 's-Gravenhage

Verhuisd

prof. dr. P.H.D. Leupen, Burg. Lambooijslaan 15, 1217 LB Hilversum
drs. H.W. Luttikholt, Nieuwe Leliestraat 20-C, 1015 SR Amsterdam
drs. L.C. Palm, Kostverlorenhof 114, 1183 HJ Amstelveen
drs. F. Postma, Camera Obscuralaan 248, 1183 KE Amstelveen

Overleden

mevr. mr. A.M.M. Canoy-Olthoff, Weezenhof 37-10, 6536 HJ Nijmegen
prof. dr. J.A. van Dorsten, Boshuisweg 2, 7233 SE Vierakker

INHOUD

Jaargang I (1983)

Ten Geleide	1
Hilde de Ridder-Symoens, <i>Peregrinatio academica doorheen Europa (13e-18e eeuw) in vogelvlucht</i>	3
Hans Bots & Willem Frijhoff, <i>Academiereis of educatiereis? Noordbrabantse studenten in het buitenland, 1550-1750 (Met 3 kaarten en 4 tabellen)</i>	13
Aankondigingen, verslagen, mededelingen, nieuws, ledenlijst	31

Jaargang II (1984) (2 afleveringen)

Olga Weijers, <i>De terminologie van de universiteiten in de 13e eeuw</i>	1
A. Frank-van Westrienen, <i>Stelling onder vuur</i>	12
Hilde de Ridder-Symoens, <i>Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1982-1983</i>	18
E. Kegel-Brinkgreve, <i>De rol van de retorica in Boerhaaves Orationes</i>	25
Inventarisatie van lopend onderzoek over de geschiedenis van het hoger onderwijs	38
Aankondigingen, verslagen, mededeling, ledenlijst	15, 22, 33, 44

Jaargang III (1985) (2 afleveringen)

A.W. Reinink, <i>Universitaire onderkomens en hun bestudering (Met 5 afb.)</i>	1
Hilde de Ridder-Symoens & Jacques Paquet, <i>Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1983-1984</i>	11
Meindert Evers, <i>De Illustre School te Harderwijk, 1600-1647. De geschiedenis van een moeizaam bestaan</i>	25
G.Th. Jensma, <i>De Franeker hogeschool - een (buiten)gewestelijke universiteit?</i>	36
Inventarisatie van lopend onderzoek over de geschiedenis van het hoger onderwijs	46
Aankondigingen, verslagen, mededelingen, ledenlijst	20, 41, 50